

Փեփե գորավարը պանդխտութեամբ անցուց օրերը, եւ 1821էն ետքը ատեն մը Փորթոկալի երկիրը բնակեցաւ, ատեն մըն ալ Սպանիա ու Գաղղիա, ուր բարեկամացաւ Լաֆայեթի, Արակոյի եւ ուրիշ անուանի մարդկանց հետ :

Իտալիոյ վերջին ոտք ելած ատենը, 1848ին, Փեփե գորավարը դարձաւ նորէն հայրենիքը, ու Նեապոլսոյ բազաւորին Աւստրիոյ դէմ դէպ ի Լոմպարտիա յուղարկած բանակին սպարապետ դրուեցաւ : Պոլոնիա քաղաքը հասած ջհասած՝ հրաման ընդունեցաւ բազաւորէն որ ետ դառնայ. բայց իր հայրենասէր սիրտը չբողբոց որ այն հրամանին մտիկ ընէ. քովի գօրաց մեծ մասը ետ ձամբեց, իսկ ինքը սակաւաձեռն զըն-

դով մը գնաց Վենետիկ. Վենետիկցիք ալ իրեն յանձնեցին քաղաքին պաշտպանութիւնը : Փառաւորապէս կատարեց Փեփե այն իր պաշտօնն ալ. ու երբ հարկ եղաւ որ քաղաքը անձնատուր ըլլայ, Գաղղիա գնաց ու Փարիզ կեցաւ մինչեւ 1851 տարին. անկէց ետքը Փիեմոնթի երկիրը դարձաւ, ու հոն Թուրինի մօտ գեղ մը քաշուած հանգիստ ապրեցաւ, միշտ պատիւ ու մեծաբանք զտնելով ամենէն ու ամեն տեսակ կարծեաց տէր մարդիկներէ : Ամսոյս 11ին յուղարկաւորութեան հանդէսը կատարուեր է մեծ հանդիսով ու անբիւրացմութեամբ մեծամեծաց եւ հասարակ ժողովրդեան :

Գ. ՀԱՅԿԱՉԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՌՈՎԱՄԷԿԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԷՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՏԱՆԵԼՈՒԻ Ի ՃԷՉԱՅԻՐ

(Շարայարութիւն եւ տարտ.)

« Թողունք այն օգուտն որ մեր կայուածները կրնան « քաղել՝ երկրագործութեան ու ձարտարութեան վրայ « աշխատանքաց շատնային . Հայերը բնութեամբ « վաճառականութիւնը սիրող եւ ձեգայիլի կլիմային « նման կլիմայի մը վարժած ըլլալովհին՝ եւրոպացոց « գլուխ հանել չկրցած աշխատանքներն իրենք կրնան « ինչպէս որ պէտք է կատարել : Օրինակի համար, « Սուտանի՝ Ափրիկէի մէջտեղերուն եւրոպայի նետ « վաճառականութիւն ընողները հիմա գրեթէ միայն « Մարոքն ու Թունուզն են, եւ ուրիշ ամեն ազգ՝ մա- « նաւանդ Անգղիացիք՝ հոն կերբան այն վաճառքներն « առնելու : Եւրոպացիք անապատին տարութեանը « երկար ատեն չդիմանալով, այս ձամբորդութիւնը « բոլորովին Արաբացոց մէտքը մնացած է որ ոչ խելք « բանեցընէլ ունին եւ ոչ ապահովութիւն, եւ վերջի « աստիճանի դանդաղ են : Անկէց ի գատ կարողու- « թիւն ալ չունին այնպիսի տեղեկութիւններ տալու « որ անոնցմով առաւտուրները դիւրանան, եւ հասկը- « ցուի բէ այն բերքերուն ելած տեղութեանը ինչ էր- « կիրներ են, որպէս զի ետեւէ ետեւ երբեւեկութիւն « ըլլայ . . .

« Հայերը մեզմէ աւելի ընտանեւոր ու մանմետա- « կանաց բնաւորութեանը վարժ ըլլալով, Ափրիկէի « քաղաքաց մէջ երկար ժամանակ բնակելէն Գաղղիա- « ցոց չափ չեն վախճար : Անկէց ի գատ, վաճառա-

PROJET

DE LA COLONISATION DE L'ALGERIE PAR DES ARMÉNIENS CATHOLIQUES.

(Suite et fin.)

« Indépendamment de l'avantage qui résulterait pour « notre colonie d'une augmentation de bras pouvant pré- « ter leur concours à l'agriculture et à l'industrie, « l'amour des Arméniens pour le commerce, leur habi- « tude d'un climat semblable à celui de l'Algérie, les « rendraient propres à des travaux que les Européens ne « peuvent exécuter. Ainsi, par exemple, le commerce du « Soudan, du centre de l'Afrique avec l'Europe, se fait « aujourd'hui presque tout entier par le Maroc ou par « Tunis, où viennent en profiter toutes les nations et « surtout les Anglais. Les Européens ne pouvant suppor- « ter longtemps la température du désert, ce transit est « entièrement livré aux Arabes qui le font sans aucune « intelligence, sans aucune garantie et avec une extrême « lenteur. Ils sont en outre incapables de donner des « renseignements qui puissent favoriser l'extension des « échanges, faire connaître les pays d'où sortent les pro- « duits dont ils trafiquent et amener à des relations sui- « vies...

« Les Arméniens, se concentrant plus que nous dans « la vie de famille et étant plus habitués aux mœurs mu- « sulmanes, craindraient moins que les Français un long « séjour dans les villes africaines. De plus, leur intelli-

« կանուքեան համար ունեցած յիւրաի գերագանց
« հաճախներն էս որ էս իցէ լեզու դիւրաւ սովորելու
« յարմարութիւններն տեղացւոց հետ շուտ մը կը բարե-
« կամացընէ զանոնք . այնպէս որ քանի մը տարիէն
« Մալթացիք, որ առաւտուր ընել չէին գիտեր, ու
« դրամագլխոց մեծ մասը գրեթէ կը լափշտակէին ի
« վնաս երկրագործութեան, ուժերնին պիտի կորսըն-
« ցընէին ու մարին :

« Ռուսաց տերութիւնը շատոնց հասկըցաւ քէ Հայե-
« րէն որչափ օգուտ կրնայ քաղել : Տոնի Խազախսե-
« րուն երկրին մէջտեղը էս հոյն Տոն գետին վրայ Նա-
« խիշեան քաղաքը բնակեցընելով զանոնք, ուզեց քա-
« ղաքակրթութեան կեդրոն մը հաստատել այն խոժա-
« դուժ ժողովրդոց մէջ, ու վախճանին հասաւ : Այն
« պոտիկ աւանն որ ատենով բարբարոսներու բնա-
« կութիւն էր՝ գեղեցիկ քաղաք մը եղաւ, էս աշխար-
« հիս ամեն կողմի բերքերը հոն կը քափին . . . Նայինք
« ուրեմն որ մեր քչնամիները մեզմէ խելացի ու հա-
« խառես չըլլան . . .

« Մէյմը որ Քուարի մէջ հաստատուին, Հայերը
« բարի օրինակ կըլլան այն այլադասկեալ ժողովրդոց,
« քրիստոնէութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը առաջ
« կը տանին, ու կը սկսին երբեւեկութիւն ընել հաւե-
« թութիւններուն հետ որ Քուարի ովախսին ու Նի-
« կեր գետին գրեթէ անձանօր ավանցը մէջտեղն եղած
« անհուն անապատը բռնած էն : Ոմանք քերես սիրտ
« ընեն կտրելու անցնելու այն 50 կամ 60 վարսախ
« միջոցն ալ որ կըմնայ մինչեւ ձեպէ-Հոկկար լեռը,
« ուր Քուարիկներուն խիստ կատաղիները որջացեալ
« էն, էս անոնցմէ մէկրանին շանելու : Եւ որովհետեւ
« վտանգաւոր տեղեր ճամբորդութիւն ընելու որ զայ,
« վախն ինչ ըլլալը չէին գիտեր, անոնք որ Նուպիոյ ու
« Երովալիոյ արեւէն չէին վախցած՝ անտարակոյս պիտի
« չվախանան մինչեւ Քոմպուքքու երբայու . . . մեր դուռը
« ուրիշներէն առաջ Նիկիերի ավանցը վրայ պիտի
« տնկեն, էս անդադար երբեւեկութիւն պիտի հաստա-
« տեն Սենեկադէն Քոմպուքքու, Քոմպուքքուէն ալ
« Գադլիա : Որով անբաւ վաճառականութիւն մը պի-
« տի տան մեր ձեռքը . ինչ որ եղաւ Հնդկաստան
« Անգղիացւոց համար՝ նոյն բանը պիտի ըլլայ ձե-
« րայիւրն ալ մեզի համար, էս աշխարհիս քաղաքակրթ-
« րութեան պատմութեանը մէջ տմեկն գեղեցիկ էջերը
« մեր հայրենեաց վրայ գրել պիտի տան :

« Ապա ուրեմն ամեն կարելի հնարքները բանեցը-
« նենք որ հռովմեական Հայերը ձեգայիր երբան
« գաղթականութեամբ . այնպիսի ժողովուրդ մը կու-
« նենանք հոն որ գործունեալ ու ճարտար, կլիմային
« վարժած էս միջին Ափրիկէի հետ մեր յարաբերու-
« րիւնները հաստատելու ամենայնարմար է : »

Իմաստուն հեղինակը այս նպատակին հասնելու
մտքով վրայ կը բերէ քէ « ձեգայիրի մէջ իբրեւ կեդրոն
« այն գաղթականութեան պետք է Հայոց վանք մը հաս-
« տատել, էս այս վանքին այնչափ երկիր տալ որ մէջը
« զանազան գեղեր կարենան շինուիլ : Այն գեղերը
« վանքը կրնայ շինել իր ծախքովը (տերութենէն կամ
« մասնաւոր ընկերութենէ մը փոխ առնելով), էս

« gence commerciale, réellement supérieure, et leur
« facilité à s'appropriier toutes les langues rendraient
« évidemment plus intimes leurs rapports avec les indi-
« gènes. Au bout de quelques années, ils auraient af-
« faibli, sinon éteint, l'influence des Maltais, qui, ne
« sachant que trafiquer, accaparent, au détriment de
« l'agriculture, la plus grande partie des capitaux.

« Le gouvernement russe a compris depuis longtemps
« quel profit il pouvait tirer des Arméniens. En les éta-
« blissant à Nakhitchévan, au centre du pays des Cosaques
« du Don et sur ce fleuve même, il a voulu former au
« milieu de ces hordes un centre de civilisation, et son
« but a été rempli. Cette petite bourgade, barbare autre-
« fois, est devenue une jolie ville où affluent les denrées
« de tous les pays du monde... Ne nous montrons donc
« pas moins sages et moins prévoyants que nos ennemis...

« Établis dans le Touat, les Arméniens serviraient d'exem-
« ple à ces populations dégénérées, activeraient l'intro-
« duction du christianisme et de la civilisation, et éta-
« bliraient même des relations avec les Touaregs qui
« occupent l'immensité du désert entre l'oasis de Touat
« et les rives presque inconnues du Niger. Quelques-uns
« se hasarderont peut-être à franchir les 50 ou 60 lieues
« qui les sépareront alors du Djébel-Hoggar, repaire des
« plus féroces Touaregs, et à en gagner quelques-uns.
« Intrépides comme ils le sont quand il s'agit d'entre-
« prendre des marches pénibles au milieu des dangers,
« on les verrait probablement par la suite, eux qui n'ont
« pas craint d'affronter le soleil de la Nubie et de l'Abys-
« sinie, pousser jusqu'à Tombouctou; faisant flotter le
« premier de tous notre drapeau sur les bords du Niger;
« établissant des rapports constants entre le Sénégal et
« Tombouctou, Tombouctou et la France; donnant à
« notre pays le monopole d'un immense commerce qui
« serait pour nous ce que les grandes Indes sont pour les
« Anglais; et, enfin, créant au profit de notre patrie les
« plus belles pages dans l'histoire de la civilisation du
« monde.

« Encourageons donc, par tous les moyens possibles,
« l'émigration des Arméniens catholiques en Algérie:
« elle nous y fournirait une population active et indus-
« trieuse, habituée au climat et précieuse pour l'établis-
« sement de nos relations avec l'Afrique centrale. »

Le savant auteur, se mettant ensuite à étudier les
moyens à employer pour arriver au but proposé, ajoute
« qu'on pourrait établir, en Algérie, comme centre d'une
« colonisation plus étendue, un couvent arménien, et ac-
« corder à ce couvent une concession de terre assez vaste
« pour pouvoir y créer plusieurs villages. Le couvent
« construirait ces villages à ses frais (moyennant une

« վարձել զանոնք հռովմեական Հայոց : Վարձարեն-
 « լուն մանչ գաւակաց դաստիարակութիւնը վանքը իր
 « վրայ կրնայ առնուլ մինչեւ անոնց այս ինչ տարիքը .
 « այն դաստիարակութեան մէջ՝ բաց ի վաճառականու-
 « րենէ ու երկրագործութենէ՝ գաղղիարեն , արաբերեն
 « ու իրենց ազգային լեզուն ալ սովորելով՝ ատենով
 « ձարտար բարգմաններ կրնան ելլել . . .

« Տերութիւնը կրնայ վանքին մօտերը ընդարձակ
 « երկիրներ իրեն պահել որ յետոյ առաջիններուն հե-
 « տնելով հոն ելող Հայերուն տրուին : Այն Հայերէն
 « պահանջուէր տուրքերը եւրոպացի գաղթականնե-
 « րէն պահանջուած ստրկէն պակաս կրնան ըլլալ .
 « վասն զի ինչպէս որ ցուցուցինք՝ անոնք աւելի ալ
 « օգուտ պիտի ընեն իրենց նոր հայրենեացը :

« Այս գործողութիւնը յաջողութեամբ ի գլուխ հա-
 « նելու համար տերութիւնը այնպիսի միջոցորդ մը
 « պէտք է բռնէ որ Հայոց ազգին հետ ունեցած յարա-
 « բերութիւններովը մի միայն յարմար ըլլայ այս
 « բանիս : »

Պարոն Պարպիէ տիւ Պորած այս ըսելէն ետեւ՝ Վե-
 նետոյ Մխիթարեան Միաբանութիւնը կառաջարկէ
 իբրեւ միջոցորդ, գովելով անոր վախճանն ու ար-
 ղիւնը, եւ այնպէս կը վերջացընէ իր տետրակը :

Այսպիսի առաջարկութիւն մը լսելով, երբ մենք ալ
 պատուական հեղինակին պէս գաղղիացի մը ըլլայինք,
 կամ գեր ուրիշ՝ որ եւ իցէ ազգէ՝ ուստի եւ խնդիրէն
 դուրս ու անտարբեր, տարակոյս չկայ թէ ոչ միայն
 պիտի համոզուէինք իրաւացի վաստերուն, այլ եւ
 արժանապէս պիտի գովէինք հեղինակին հանձնարել
 զիստը, միանգամայն եւ աշխարհաշէն ջանքն ու հայ-
 րենասէր եռանդը : Վասն զի նվ գտեսներ, գեր այս-
 պիսի գրութեամբ մը կարգալէն ետեւ, թէ Գաղղիան ան-
 բաւ շահ կը գտնէ՝ ձեռնալիք Հայոց պէս ճարտարա-
 միտ, աշխատասէր, բարեպաշտ ու խաղաղասէր ժո-
 ղովորով մը ծաղկեցընելէն : Սակայն մենք իբրեւ Հայ՝
 երբք բան կը տեսնենք որ գմեղ եւ կըրպէն ու չեն բո-
 ղուր յուսալ թէ այս առաջարկութիւնն ընդունելի ըլ-
 լայ նոյն իսկ հռովմեական Հայոց՝ որ հեղինակին
 աւելի յարմար կերեւանն ձեռնալիք շէնցընելու : Մէյ-
 մը անցեալը, մէյմը ներկան, մէյմալ ապագան :

Երբ անցեալ ժամանակաց պատմութիւնը խրատ
 պիտի ըլլայ մարդուս, որ Հայը կրնայ մոռնալ թէ
 Հայաստանի 15 կամ 20 միլիոն բնակիչներուն այս-
 օրուան օրս այսչափ պակսելուն գլխաւոր պատճառ
 գաղթականութիւններն եղած են : Եւ այն գաղթական-
 ներէն որ Հայաստանի շուրջ կողմէն գունդ գունդ՝ բա-
 նակ բանակ ելան զնացին հեռաւոր երկիրներ, այս
 ինքն դեպ ի արեւելք՝ մինչեւ Պարսկաստան, Խորա-
 սան, Հնդկաստան ու Ասիոյ կղզիները, դեպ ի հիւսիս՝
 մինչեւ Ամսթերիւսան, Թարաքստան, Ռուսաստան եւ
 Լեհաստան, դեպ ի հարաւ՝ մինչեւ Ասորիք, Արաբիա,
 Պաղեստին եւ Նիկիտոս, եւ դեպ ի արեւմուտք՝ մինչեւ

« avance faite par le gouvernement ou par une société
 « particulière) et y installerait comme ses fermiers des
 « Arméniens catholiques. Le couvent se chargerait de
 « l'éducation des enfants mâles de ces fermiers jusqu'à
 « un certain âge. Cette éducation portant, indépendam-
 « ment du commerce et de l'agriculture, sur le français,
 « l'arabe et leur langue nationale, permettrait d'en former
 « plus tard des interprètes instruits...

« Le gouvernement réserverait autant que possible
 « dans le voisinage du couvent une très-grande quantité
 « de terres, destinées par la suite à être concédées aux Ar-
 « méniciens qui seraient attirés par l'exemple de leurs
 « prédécesseurs. Les conditions pécuniaires exigées de
 « ces Arméniens pourraient être moins rigoureuses que
 « celles imposées aux colons européens, car, nous l'avons
 « déjà démontré, ils offriraient de plus grandes garanties
 « à leur patrie nouvelle.

« Pour réussir dans une semblable entreprise, il im-
 « porte que le gouvernement français ait recours à un
 « intermédiaire qui, par ses relations avec la nation ar-
 « ménienne, peut seul mener à bonne fin une semblable
 « entreprise. »

M. Barbié du Bocage propose ensuite comme interméd-
 iaire la congrégation des Mekitaristes de Venise, en
 faisant les éloges de leur but et de leurs mérites, et con-
 clut ainsi son ouvrage.

Si nous appartenions à la nation française, comme
 l'honorable auteur, ou à toute autre, et que nous fus-
 sions, par conséquent, en dehors de la question et tout à
 fait indifférent, il est certain que nous nous laisserions
 persuader par ces raisonnements, en applaudissant à l'idée
 bien ingénieuse de l'auteur, et à ses efforts à la fois patrio-
 tiques et humanitaires ; car quelle est la personne qui,
 au moins après la lecture de cet écrit, ne soit convaincue
 qu'il y aurait pour la France un immense intérêt à co-
 loniser l'Algérie par les Arméniens, peuple industriel,
 laborieux, pacifique et religieux ? Cependant nous, en
 notre qualité d'Arménien, nous sommes empêché par
 trois considérations de pouvoir espérer que ce projet soit
 accueilli même par les Arméniens catholiques qui,
 d'après l'auteur, seraient les plus aptes à coloniser l'Al-
 gérie : ce sont le passé, le présent et l'avenir.

L'histoire des temps passés doit nous servir d'instruc-
 tion. Or, il n'y a pas d'Arménien qui ne sache que si
 l'Arménie se trouve aujourd'hui dépeuplée de ses 15 ou
 20 millions d'habitants, ce sont les émigrations qui en
 ont été la principale cause. Que reste-t-il de ces colonies
 qui sont parties jadis des quatre points de l'Arménie, se
 dirigeant par milliers de familles vers les contrées les
 plus lointaines : ainsi vers l'orient jusqu'en Perse, en
 Khorassan, aux Indes et à l'archipel de l'Asie ; vers le
 nord, jusqu'à Astracan, en Tartarie, en Russie et en Po-
 logne ; vers le sud, jusqu'en Syrie, en Arabie, en Pa-
 lestine et en Égypte ; vers l'occident, jusqu'à Constanti-

Կոստանդնուպոլիս, Մոլդավիա, Մանաստան, Իտալիա, Գաղղիա եւ Հոլանտա, այսօրուան օրս բանի հոգի մնացեր են, կամ քէ իրենց ազգութիւնին պաներ են լեզուով, արարողութեամբ, սովորութեամբ : Ոչ բնաւ, եւ կամ խիստ քիչ : Այն հարիւրաւոր հազարներով գերդաստանները որ դէպ ի Թարաստան գնացեր էին ատենով, մեծամեծ արտօնութիւններ ձեռք ձգեր էին, ու միայն Խրիմու մէջ հազար ու մէկ էկեղեցի ունէին կըսուի, հիմա բանի հատ մնացեր են . . . Ո՛ր են Լեհաստանը շէնցընող հարստացընող հարիւր հազար Հայերը . — ոչ ապաքէն տասըհինգ հազար միայն հազիւ քէ կըհամարուին, եւ շատին բովանդակ ազգութիւնը մնացեր է՝ խեղճ կերպով մը՝ *հայ խճ տարբ հայնակ չիտիմ* (հայ էմ, բայց Հայերէն չեմ գիտեր) ըսելուն վրայ : Ո՛ր են Մանաստանի քաջ, պատուաւոր՝ հարուստ Հայերը՝ որ գրեթէ ինքնիշխան կառավարութեամբ իրենք զիրենք կառավարելու արժանի մեպուած էին Աստրիոյ կայսերաց կողմանէ, եւ հիմա արտօնութիւններուն շատը կորսընցուցեր են նուազութեամբ եւ աղքատութեամբ : Ո՛ր են Վենետիոյ, Լիվոռնոյի, Մարսիլիոյ եւ Ամստերտամի բիւրաւոր վաճառաշահ Հայերը, որոց հիմա տապանազիրները միայն կըկարդացուին՝ իրենց հարստութեամբն ու բարեպաշտութեամբը կանգնուած հոյակապ էկեղեցեաց գաւիթներուն մէջ, բաւական է որ այն տապանազիրները կարդացող Հայ մըն ալ անցնի յանկարծ անկեց ու ողորմիս հանէ անոնց հոգւոյն . . . Ասոնք ամենքն ալ օտար երկիրներու մէջ ընկղմած՝ կամաց կամաց ազգութիւնին կորսընցուցեր եւ իրենց բոլի գօրաւոր ազգերուն հետ խառնուեր անհետացեր են : Նոյն իսկ Նոր Նախիջեվանու Հայերը, որ հիմա կուսան հայ գաղթականութեանց մէջ ամենէն բազմաթիւ ու անկորուստ մնացածը կըսեպուին, ոչ ապաքէն գրեթէ կիսով չափ ոռոս դարձած են խիստ շատ բանի մէջ, եւ ինչպէս Կոստանդնուպոլսոյ Հայերը Օսմանցուց եւ Յունաց հետեւեր են՝ Նախիջեվանցիք աւ Ռուսաց կըհետեւին :

Ապա ուրեմն անցեալը կըսովրեցընէ մեզի քէ հեռաւոր երկիրներ գաղթական երբալը վնասակար եղեր է միշտ մեր ազգութեանը, քեպետ եւ շատ օգտակար ըլլայ՝ կամ երեսնայ առանձնական շահու եւ գաղթական գնացած երկիրներուն :

Մեկ կողմանէ ալ մեր ազգին ներկայ վիճակը մտածենք . արդեօք կրնանք իրաւամբ փափարիլ որ մեկ փոքրիկ մասն ալ ըլլայ նե՛ հեռանայ արեւելքէն . կամ քէ հաստատուն պատճառ մը ունի՞ հեռանալու : Թողունք Պարոն Պարպիէ տիւ Պոքաժին ծուռ կարծիքն որ իբր քէ հռոմեական Հայերը հալածանքի մէջ են, ուստի եւ պատրաստ են ձգելու փախչելու Կոստանդնուպոլսէն . բայց ընդհանրապէս կրնայ ըսուիլ քէ արեւելքի Հայերը այնչափ նեղութեան մէջ կըգտնուին (արեւելեան պատերազմի ժամանակները դուրս հանելով) որ կըփափարին տնով տեղով աշխարհքէ աշխարհք փոխադրուելու, փոքր Ասիայէն մինչեւ Աֆրիկէի անապատները : Մենք չենք կարծեր : Օսմանեան

nople, en Moldavie, en Hongrie, en Italie, en France et en Hollande? Et combien en est-il qui aient conservé leur nationalité dans leur langue, dans leurs rites, dans leurs usages? Point, ou du moins fort peu. Des milliers de familles s'en étaient allées en Tartarie, y jouissaient de grands privilèges, et l'on dit même qu'elles possédaient, dans la seule Crimée, mille et une églises : or où sont-elles maintenant? Où sont ces cent mille Arméniens qui ont enrichi la Pologne? On n'en compte maintenant dans ce pays que quinze mille, dont la plupart ont conservé pour toute nationalité cette expression assez naïve : *Je suis un Arménien, mais j'ignore l'arménien*. Où sont ces honorables, riches et intrépides Arméniens de la Hongrie, qui jouissaient de toutes les faveurs des empereurs de l'Autriche, et se gouvernaient presque par leurs propres lois? Où sont ces milliers de commerçants arméniens de Venise, de Livourne, de Marseille et d'Amsterdam? Il n'en reste que les pierres sépulcrales dans les porches superbes des églises bâties par leur munificence et par leur piété : heureux encore si quelque Arménien y passe de temps à autre, lit les épitaphes et implore pour ces trépassés la miséricorde divine! Tous ces Arméniens, absorbés dans des pays étrangers, ont perdu insensiblement leur nationalité et se sont confondus avec les grandes nations dont ils étaient environnés. Les Arméniens de Nakhitchévan même, qu'on peut considérer comme la colonie arménienne la plus nombreuse et la plus compacte, ne sont-ils pas devenus à moitié Russes sous plusieurs rapports? N'imitent-ils pas constamment les Russes, comme les Arméniens de Constantinople imitent les Turcs et les Grecs?

Nous apprenons donc par le passé que notre nationalité a constamment souffert des émigrations dans des pays lointains, quoique l'intérêt individuel et les pays qui les accueillent aient beaucoup à y gagner.

Considérons maintenant l'état présent de notre nation. Pouvons-nous désirer qu'une partie quelconque de nos populations d'Orient s'en éloigne? Existe-t-il un motif pressant pour cet éloignement? Ne parlons pas de l'opinion mal fondée de M. Barbié du Bocage, qui pense que les Arméniens catholiques sont en butte à des persécutions, par conséquent tout disposés à se sauver de Constantinople; est-il juste d'affirmer que, — sauf pendant la guerre d'Orient, — les Arméniens de l'Orient se trouvent accablés de tant de misères qu'ils préfèrent se transporter d'un bout du monde à l'autre, du fond de l'Asie-Mineure jusque dans les déserts de l'Afrique? Nous ne le croyons pas. Les efforts que le gouvernement ottoman, aidé par

տերութեան՝ առէլի բանի մը տարիէ ի վեր՝ իր հաւատակաց հանգստութեանն ու երջանկութեանը համար ունեցած խնամքն ու ջանքը, օգնութիւն գտնելով անոնց հայրենասիրութենէն ու հաստատարութենէն, այնպէս ըրէր է որ հետ զհետ առէլի ալ կըրպողցրանայ անոնց իրենց հայրենիքը, Է. ոչ միայն տեղացիք կընային որ հոն մնան՝ այլ Է. դրսի երկիրներու բնակիչներն ալ կըփափարին հոն դիմել : Այս այսպէս ըլլալով, շատ կըտարակուսինք քէ այնչափ ազատութիւններ ու այնպիսի հանգստութիւններ խոստացուին Հայոց որ յօժարին Բիւզանդիոնի ջրնաղ ափունքը, փոքր Ասիոյ բարեբեր լեռները, Հայաստանի պարարտարօտ դաշտերն ու հովիտները ձգել բազմութեամբ ու ձեգայիքը շէնցընելու երբայ :

Հապա ինչ ըսենք ապագային համար՝ որ ամեն ազգաց, Է. մանաւանդ տառապելոց Է. նուազելոց, ազրին առջեւն է անդադար. վասն զի անոր մէջ կըղիտեն կըփնտռեն այն յուսոյ նշույլ որ կընայ առաջնորդել իրենց՝ հին ատենի բարոյական Է. մտաւորական ազգային յառաջադիմութեանը հասնելու : Բնական բան է որ այս յոյսը կըյորդորէ ամեն ազգ Է. ժողովուրդ առէլի ալ ամփոփուելու՝ բան քէ նորէն նորէն ցրուելով տկարանալու միջեւ. ի սպառ : Օսմանեան տերութիւնն որ յաւ հասկըցած է այս իր հալաւակաց միաբանասեր Է. ուսումնասեր ջանքին նոյն իսկ իր հաստատութեանն ու ծաղկելունն մեծապէս օգտակար ըլլալը, կըբողոս արդեօր որ Հայոց պէս ազգ մը հեռանայ իր երկրէն, որ այնչափ կարօտ է մշակութեան Է. ամեն տեսակ բարգաւաճանաց, Է. երբայ հեռաւոր Է. օտար երկիրները ծաղկեցընելու աշխատի :

Ահա այս երէր խորհրդածութիւնները չեն բողոս մեզի կարծել քէ օգտակար սեպեն Հայր Պարոն Պարպիէ տիւ. Պորամին առաջարկութիւնը, Է. ընդունելու յօժարին : Է. սակայն պարտ կընամարինք մեզի գովելով գովել իր հանձարեղ մտածութիւնը, իրաւացի նախատեսութիւնը, Է. իր տերութեան օգտակար ծառայութիւն մը ընելու ազնուական ու վսեմ փոյրն ու փափաքը : Մասնաւոր շնորհակալութեան ալ արժանի կընանչնանք զինքը այն գովասանական խորհրդածութիւններուն համար որ գաղղիական վեհանձնութեամբ Է. անկողմնասեր մտօք ըրէր է զրուածքին մէջ մեր ազգին վրայ :

le patriotisme de ses fidèles sujets, fait depuis quelques années pour le bien-être de son pays, ontréussi à leur rendre le séjour de leur patrie de plus en plus agréable; de sorte que non-seulement les indigènes aiment à y rester, mais que même les étrangers cherchent à s'y rendre. Cela étant, nous doutons fort qu'on puisse promettre aux Arméniens des libertés et des avantages qui les déterminent à quitter les charmants rivages du Bosphore, les montagnes délicieuses de l'Asie-Mineure, les vallées fertiles de l'Arménie, pour aller coloniser l'Algérie.

Et que dire de l'avenir, qui recèle en lui les espérances de toutes les nations, surtout celles qui sont opprimées et malheureuses? C'est là qu'elles fixent cette étincelle brillante qui semble les guider vers la régénération morale et intellectuelle des temps anciens. Cette espérance engage naturellement chaque peuple et chaque nation à se resserrer de jour en jour plutôt qu'à s'affaiblir par la dispersion. Le gouvernement ottoman, qui apprécie tous les avantages résultant pour sa stabilité et pour la prospérité de son territoire, des progrès de la civilisation et de l'union cordiale et active de ses sujets, permettrait-il volontiers à ses fidèles Arméniens d'émigrer d'un pays qui a tant besoin d'être cultivé et amélioré en tout, pour aller travailler à la prospérité de contrées lointaines et étrangères?

Ces trois considérations nous empêchent d'espérer que la proposition de M. Barbié du Bocage soit favorablement accueillie par les Arméniens. Cependant nous nous faisons un devoir d'applaudir à son idée, à sa prévoyance, à ses nobles efforts pour rendre un service éclatant à son pays. Nous lui sommes plus particulièrement reconnaissants pour l'éloge qu'il fait de notre nation dans son écrit, avec une impartialité, une générosité toute française.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՆԵՒՍԱՄՆԵՐՈՐԻ ԴԱՐՈՒՍ

(Շարադարութիւն.)

Յերեսաց այնքանեաց բազմադարեան աւերմանց խոսանացաւ երկիրն Է. ամայացաւ առ հասարակ, Է. սովք յաճախեալք սպառեցին զամենայն որ ինչ զերծեալն էր ի սրոյ Է. ի գերութենէ. Է. անդատին ի ժամանակաց յարձակման Թուր-

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIXe SIÈCLE.

(Suite.)

Au milieu de ces dévastations, prolongées pendant plusieurs siècles consécutifs, le sein de la terre, privée de culture, s'épuisa et tarit tout à fait. De fréquentes famines vinrent achever de détruire tout ce qui avait échappé à l'extermination et à